

УДК 316.4.057.4

СОЦІАЛЬНІ АГЕНТИ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

І. П. Криницька

*Українська академія друкарства,
вул. Підголосько, 19, м. Львів, Україна, 79020,
irakrynytska@yandex.ua*

У статті насильство над дітьми в сім'ї концептуалізується як соціальний феномен. Головним фокусом аналізу є суспільні чинники та суб'єкти легітимізації феномену жорстокого поводження. Здійснено спробу встановити та окреслити структурний характер їх зв'язків та взаємовпливів. Крім того, автор підкреслює роль соціальних агентів у конструюванні явища насильства над дітьми як елементу соціальної реальності.

Ключові слова: насильство над дітьми в сім'ї, легітимізація, соціальний агент, конструювання соціальної реальності.

Проблема насильства над дітьми в сім'ї є доволі актуальною, що зумовлено процесами розвитку українського суспільства та становленням сучасної соціальної політики, спрямованої на подолання актуальних суспільних проблем. Про гостроту зазначеної проблеми в українському соціумі свідчить статистична інформація. За неофіційними даними, в нашій країні більш ніж три мільйони дітей щороку стають свідками або жертвами домашнього насильства. Відповідно до даних правоохоронних служб за 2010 р., близько 68 % дітей в Україні потерпають від жорстокого поводження батьків [5]. Тому результатом наукових пошуків та досліджень повинні стати ефективні рекомендації щодо превенції явища за посередництва формування єдиної державної концепції подолання насильства над дітьми в сім'ї.

Поле нашої дослідницької проблеми окреслено складністю методологічного визначення адекватних способів вивчення цього явища, що зумовлене його латентністю, соціальною стереотипізацією та викривленнями громадської думки; способами інтерпретації презентованого дискурсу цієї проблеми засобами масової комунікації, що, відповідно, формує рамки детермінації та типізації феномену насильства над дітьми. Ми вважаємо за доцільне у цій статті визначити та сформулювати питання про роль “соціальних агентів легітимізації” феномену насильства у контексті розвитку сучасного українського суспільства. З'ясування цього аспекту дасть змогу глибше дослідити сутність явища насильства над дітьми в сім'ї, що розширить розуміння його змісту і в подальших дослідженнях надасть комплексні рекомендації його превенції.

Теоретичним розробленням легітимізаційних моделей присвячено багато наукових праць. У своїх наукових доробках питання легітимізації розглядали М. Фуко та

Ю. Хабермас (легітимізація влади), Ж. Ф. Ліотар (легітимізація знання), П. Бурдьє (легітимізація символічної влади і символічних систем), Е. Гіденс (політична легітимізація) та ін. Ми ж будемо акцентувати увагу лише на принципових для нашого аналізу аспектах цього процесу, а саме, інтерпретації легітимізації як дієвого чинника пояснення та виправдання установленого соціального дискурсу. Для цього ми вважаємо найбільш адекватною теорію Т. Лукмана і П. Бергера “конструювання соціальної реальності”, де термін легітимізація визначається як процес, який “...говорить індивіду не тільки чому він повинен здійснювати ту чи іншу дію, але й те, чому речі є такими, якими вони є” [1, с. 153]. Поняття “соціального агента” було розроблено у теорії структурації Е. Гіденса, де соціальний агент – це головний суб’єкт соціальної дії. На думку вченого, така соціальна дія продукується цими соціальними агентами і через процес її повторення формує таким чином нові соціальні практики [3]. У межах нашого аналізу ми визначимо цей термін як сукупність усіх чинників, суб’єктів та структурних елементів суспільства, які, на нашу думку, є факторами легітимізації, а зрештою й інституціоналізації феномену жорстокого поводження з дітьми в українських сім’ях.

Якщо продовжувати аплікувати ці концепції до аналізу явища насильства, то можна сформулювати таке теоретичне припущення. Насильство над дітьми як соціокультурний феномен є своєрідним побутовим знанням про практику внутрішньої поведінки у родині, що присутнє в соціальній реальності та є інтерсуб’єктивним за своєю природою. В нашому випадку насильство репродукується соціальною структурою, передається як досвід та модель поведінки іншим, потім зберігається у свідомості індивідів. Стереотипність явища насильства над дітьми гарантує його запам’ятовуваність та відтворення через покоління і стає об’єктивованим у знаковій системі суспільства [1, с. 110–113]. Отже, можна вважати, що насильство над дітьми є феноменом соціальної реальності, який тісно пов’язаний із повсякденним життям і проходить процес габітуляції, який інтерпретується у теорії Лукмана та Бергера як процес, під час якого будь-які дії суб’єктів стають звичними, типовими у соціальній реальності [1, с. 89–90]. Ці аспекти свідчать про те, що застосування насильства до дітей стало звичною соціальною практикою, яка легітимізується людьми, відтворюється у структурах соціальної системи, які слугують агентами легітимізаційних процесів і визначають схеми інтерпретації явища у масовій свідомості, а також встановлюють смислові координати аналізу та презентації цього явища, результатом чого є опосередкування виробництва загальноприйнятих нормативно-оціночних, когнітивно-пізнавальних структур [4].

У межах українського соціуму можна говорити про так звану моральну легітимізацію феномену. Адаже застосування та визнання жорстоких методів виховання практично свідчить про те, що це явище є вкорінене у ціннісно-виховну систему побутового життя багатьох родин, хоча воно й суперечить універсальним моральним принципам. Отже, очевидно, що необхідно поставити питання про деяку плинність та розмитість межі суб’єктивних і об’єктивних моральних установок та норм у сфері суспільної свідомості, що має амбівалентний характер. Це питання є доволі важливим, адже його потрібно розглядати крізь призму деформації правової та ціннісно-моральної сфери свідомості особистості та суспільства загалом, що є актуальним сьогодні.

Основна функція легітимізації полягає в тому, щоб виправдати певні соціальні

практики (в нашому випадку досвід жорстокого поводження у родині). У ситуації з домашнім насильством воно інституціоналізується на мікро-, мезо- та макрорівнях за посередництвом впливу соціальних агентів. Для окреслення проблеми, з точки зору авторського концептуального розуміння цього явища, пропонуємо таку схему (рис. 1):

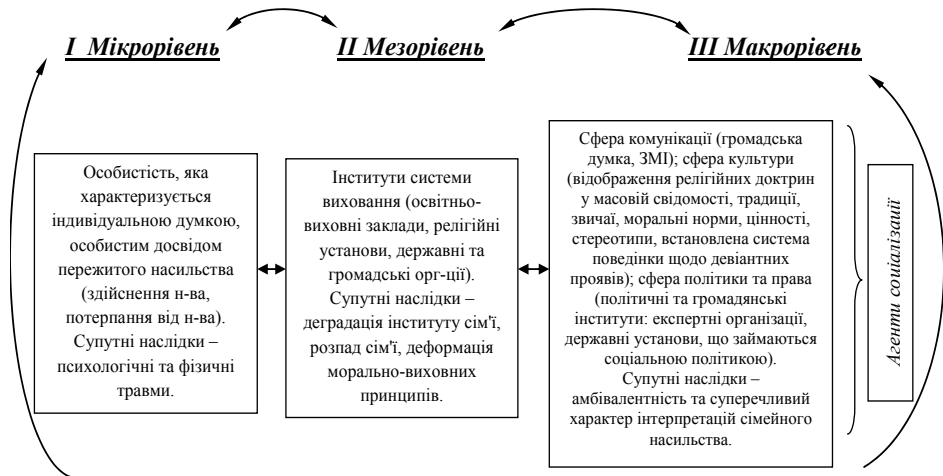

Рис. 1. Соціальні агенти та чинники легітимізації явища насильства над дітьми в сім'ї на всіх рівнях суспільства

Отож, суб'єктом мікрорівня є сама особистість, її самосвідомість, конативна та когнітивна складова відповідно до ролі, яку вона виконує: здійснення насильства (роль насильника), потерпання від насильства (роль жертви), ставлення до цього явища (з позиції насильника, жертви та "нейтрального" суб'єкта, свідка цього явища). А також важливим елементом цього рівня є сукупність наслідків, що супроводжують усіх учасників насильницької взаємодії. Загалом для усіх рівнів можна навести таку класифікацію наслідків: індивідуальні (фізичні, психологічні та емоційні травми, що впливають на процес соціалізації); соціальні у вузькому значенні – визначаються як вплив на сукупність наслідкових взаємозв'язків особистості у найближчому оточенні (сфері найближчого спілкування – сім'я, друзі); соціальні у широкому значенні (деградація інституту сім'ї); культурні – вплив на загальну систему цінностей, моральних норм.

На мезорівні таким суб'єктом є соціальні інститути середнього рівня. У нашому випадку це всі інститути соціального виховання: сім'я, релігійні установи, освітньо-виховні заклади, а також організації, які мають вплив на локальну превенцію сімейного насильства, організації, фахівці яких надають необхідні види соціальних послуг (урядові установи та громадські організації). Треба сказати, що на цьому рівні вкрай важливо з'ясувати взаємозв'язок цих суб'єктів із явищем насильства.

Розглядаючи макрорівень, можемо говорити вже про іншу модель чинників та агентів, що беруть участь у виробництві нормативно-оціночних схем досліджуваного явища. Тут можемо виділити три сфери: комунікативну, де головними суб'єктами є

громадська думка та інформація, презентована ЗМІ; культурну, де такими суб'єктами будуть виступати релігійна та моральна суспільна свідомість, що формуються на основі встановлених звичаїв, традицій, норм, правил, цінностей, стереотипів, колективних уявлень тощо; політично-правову, що характеризується експертною оцінкою явища насильства, соціальною політикою держави, способами та методами соціально-правової діяльності у полі захисту та превенції насильства над дітьми у сім'ї.

Зауважимо, що ці суб'єкти також більшою чи меншою мірою є чинниками формування конативного рівня свідомості особистості та є продуктами трансляції оціночних моральних схем у ментальній свідомості соціуму.

Зв'язки між згадуваними у схемі суспільними рівнями та їх елементами є взаємозалежними, тому розглядати їх треба комплексно. Важливим чинником виступають також комунікативні канали цих зв'язків, які є широким комплексом форм отримання інформації на усіх рівнях. За їх посередництвом відбуваються процеси передання та обміну інформації про традиції, звичаї, факти, моделі поведінки та їх оцінку. Тут можемо рівноцінно співставити як невербальні засоби передання та отримання інформації (мова йде про дії особистості та дискурсивні практики), так і вербальні. Всі соціальні суб'єкти формують суспільну свідомість і, відповідно, мають вплив на особистість та її власну свідомість, яка також є частиною колективних уявлень.

Отже, усі ці суб'єкти є такими соціальними агентами, що, на нашу думку, визначають і суть та ступінь поширеності сімейного насильства, його конструкт, а також через канали взаємозв'язків сприяють процесам легітимізації та інституціоналізації явища. Насильство інституціоналізується через стійкі закономірності соціальної реальності (подібно до того, як інституціоналізується довіра за Н. Смелзером [6, с. 43–45]) і має свою історичну та ментальну зумовленість. Треба сказати, що такі процеси виникають і репродукуються через сім'ю та систему виховання, а через них і в інших сферах суспільного життя. Важливим у конструюванні вказаного феномену є рольова система сім'ї. Члени сім'ї виступають представниками структур макросвіту. У такій сім'ї презентований досвід, який здобуває дитина, стає елементом соціалізації, коли за допомогою типізації і повторення дій батьків така система поведінки засвоюється дітьми. Пізніше ці елементи досвіду та біографії визначають поведінку людини. Виходячи із мікросвіту, через мезоструктуру, насильство виявляється вкоріненим на макрорівні, що, у свою чергу, через постійне взаємопроникнення усіх суспільних сфер, впливає на мікропроцеси повсякденного життя у сім'ї [2, с. 103–104]. Тут твориться нова конфігурація цього феномену на рівні його сенсоутворення, і виникає вже об'єктивна проблема поширення та існування явища насильства над дітьми у суспільних уявленнях.

Значну роль у цих процесах відіграють канали ЗМІ, які мають здатність відтворювати, формувати та конструювати певне соціальне знання. Тут одночасно з'єднані різні зони реальності: позиція жертви-насилльника, громадська думка, думка журналіста, позиція відповідальних органів. Вони закріплюють соціальне знання на інституціональному рівні. Особливості та специфіка відображення подій у ЗМІ формує змістовий імідж феномену насильства у суспільстві. За допомогою вивчення ЗМІ, а також крізь призму такого концептуального бачення проблеми можна здобути інформацію

про соціальну значимість феномену, його вплив на формування системи уявлень щодо моделей і зразків поведінки людей у повсякденній реальності.

Отже, можемо припустити, що особливостями сучасного суспільного дискурсу щодо цієї соціальної проблеми є особливості легітимізації явища на рівні ціннісних преференцій. У цьому контексті цінності і звичаї виступають не як елементи контролю в межах суспільної свідомості, а швидше як елементи узаконення чи то виправдання такої девіантної поведінки. Власне це і є індикатором діяльності колективних та індивідуальних агентів. Можна говорити про процес легітимізації за посередництвом таких суб'єктів, як експерти, засоби масової комунікації, різні відомства та організації тощо. Ці суб'єкти задають смислові координати загальноприйнятих колективних пояснювально-оцінювальних схем. Особливе місце як соціальний агент займає інститут громадської думки, яка власне є “станом масової свідомості, що містить у собі латентне або явне, достатньо стійке та компетентне оціночне відношення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності” [4].

Також можна зробити попередній висновок про те, що державні структури володіють монополією щодо застосування об'єктивованих (інституціоналізованих) засобів та інструментів превенції. Водночас суспільна думка не є таким інструментом, тому потрібно знайти шляхи для формування і направлення колективних уявлень у це русло, що можна зробити за посередництвом ЗМК як каналу конструювання та поширення моделі легітимного бачення проблеми насильства над дітьми в сім'ї.

Важливим є питання про легітимізацію найбільш адекватних підходів до вирішення цієї проблеми. Тут потрібно вести дискусію про проблему легітимізації дискурсу цього феномену найбільш впливовими суспільними агентами. Державні та неурядові структури повинні створювати та позиціонувати рамки інтерпретації явища, враховуючи те, що існує невідповідність моральної сфери внутрішньосімейних побутових та публічних дискурсів пояснення та презентації феномену. Отже, можемо зробити попередній висновок – якщо визначити та уніфікувати інтерпретативні дискурси соціальних агентів, то стане можливим вироблення єдиної лінії боротьби з явищем сімейного насильства. У рамки подальших наукових досліджень мають увійти пошуки шляхів і методів створення єдиної інтерпретаційної моделі феномену у суспільній свідомості, що буде сприяти ефективному застосуванню превентивних заходів запобігання насильству над дітьми в сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т. пер. Руткевич Е. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
2. Бергер П. Социология: Биографический подход / Бергер П., Бергер Б. // Личностно-ориентированная социология. – М. : Академический Проект, 2004. – С. 23–396.
3. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Гидденс Э. – М. : Академический Проект, 2005. – С. 38–57.
4. Краснокутская Ю. Общественное мнение как фактор легитимации полетического поля: аспекты реализации / Краснокутская Ю. – Режим доступа к сайту : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Polit/2010_912/Krasnok.pdf.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми” від 01 лютого 2010 № 59. – Режим доступу до сайту : www.mon.gov.ua/newstmp/2010_1/02_02/nakaz_mon_59.doc.

6. Селзер Н. Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995 / Селзер Н. Дж.; пер. з англ. В. Дмитрук. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.
7. Тур М. Поняття легітимізації: основні парадигми розуміння / Тур М. // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 9–21.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2012

Прийнята до друку 18.06.2012

SOCIAL AGENTS OF LEGITIMIZATION OF THE FAMILY VIOLENCE ABOVE CHILDREN IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

I. Krynytska

*Ukrainian Academy of Printing,
Pidgolosko Str., 19, Lviv, Ukraine, 79020,
irakrynytska@yandex.ua*

In the article violence above children in the family are comprehended as a social phenomenon. The author gives a sociological aspect of this phenomenon and examines it through the prism of presentation of him as social construct. Public factors and subjects of legitimization of this phenomenon are fundamental in this analysis. Here is an attempt to outline the structural character of their interconnections. In addition, an author is underline the role of social agents in constructing of the phenomenon of violence toward children as the element of the social reality.

Key words: violence above children in the family, legitimization, social agent, constructing of social reality.

СОЦИАЛЬНЫЕ АГЕНТЫ ЛЕГИТИМИЗАЦИИ НАСИЛИЯ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

И. П. Крыницкая

*Украинская академия книгопечатания,
ул. Подголоско, 19, г. Львов, Украина, 79020,
irakrynytska@yandex.ua*

В статье насилие над детьми в семье концептуализируется как социальный феномен. Автор делает попытку социологического осмысления этого явления, которое рассматривается сквозь призму презентации его как социального конструкта. Главным фокусом анализа являются общественные факторы и субъекты легитимизации феномена жестокого обращения с детьми. Осуществлена попытка установить структурный характер их связей и взаимовлияний. Кроме того, автор подчеркивает роль социальных агентов в конструировании явления насилия над детьми.

Ключевые слова: насилие над детьми в семье, легитимизация, социальный агент, конструирование социальной реальности.